

Van kroegkamp tot moordfabriek

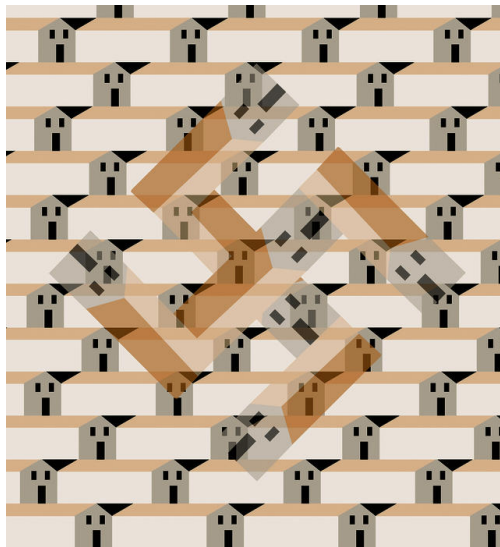
Nikolaus Wachsmann

In een standaardwerk laat deze Britse historicus zien hoe de naziconcentratiekampen zich vanaf 1933 zonder vooropgezet plan konden ontwikkelen tot vernietigingskampen. Wedijver binnen de nazitop speelde daarbij een grote rol.

Door

BERNARD HULSMAN

29 MEI 2015

Toen op 27 februari 1933 de Rijksdag in Berlijn in brand stond, kreeg Rijkskanselier Adolf Hitler een van zijn legendarische woedeaanvallen. ‘Er is geen genade meer’, schreeuwde de Führer van de nazi’s nadat hij in een limousine naar de Rijksdag was gereden en een tijdje naar de brand had staan kijken. ‘Iedereen die ons in de weg staat, wordt neergemaaid.’

Hitlers uitbarsting was het startsein voor een strafcampagne tegen de tegenstanders van zijn National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP). In de weken na de Rijksdagbrand pakten de politie, de Sturmabteilung (SA) en de Schutzstaffel (SS), de paramilitaire organisaties van de NSDAP, duizenden sociaal-democraten en vooral communisten op. Uiteindelijk waren in de zomer van 1933 zo’n 200.000 politieke gevangenen gedetineerd, vrijwel altijd zonder aanklacht of wettelijke grond.

De tegenstanders van de nazi’s zaten niet alleen vast in reguliere gevangenissen, maar vooral in de eerste ‘concentratiekampen’ van nazi-Duitsland, schrijft de Britse historicus Nikolaus Wachsmann (1971) in *KL. Een geschiedenis van naziconcentratiekampen*. Dat waren er in 1933 heel veel. Alleen al Berlijn telde er zo’n 170, schrijft Wachsmann, die in 2004 *Hitler’s Prisons*,

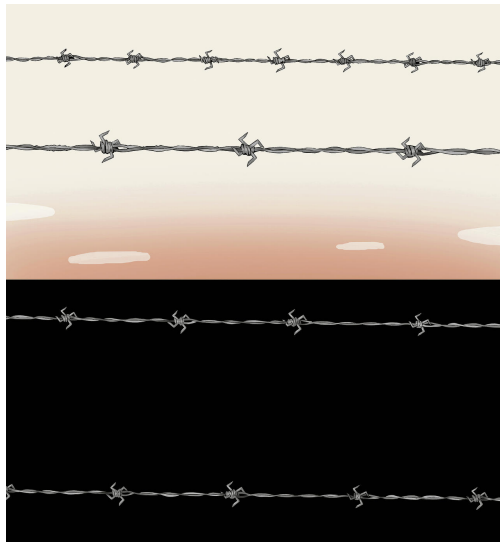
een studie over over de gevangenen in nazi-Duitsland publiceerde. De eerste concentratiekampen zaten in hotels, sportzalen, jeugdherbergen, en kroegen. Zelfs woningen van SA'ers werden als concentratiekamp ingericht. De eerste kampen hadden een geïmproviseerd karakter, maar aframmelingen, martelingen en ander geweld tegen de politieke tegenstanders waren er een vast onderdeel van.

Briljante studie over de ontwikkelingsgeschiedenis van de Duitse concentratiekampen.

In Dachau, een dorp bij München, vestigden SS'ers een concentratiekamp in een oude munitiefabriek. Al in april 1933 werd het uitgebreid met houten onderkomens, later werden ook de fabrieksgebouwen vervangen door barakken. De kampleiding systematiseerde het kampleven van de gevangenen, met appels, kampkleding, reglementen en willekeurig maar regulier geweld. Zo werd Dachau het model voor latere kampen, zoals in 1937 Buchenwald bij de Goethestad Weimar.

Wedkamp

Illustratie Nanne Meulendijks

Sinds de Britse historicus Ian Kershaw in zijn tweedelige Hitlerbiografie uit de jaren negentig de politieke cultuur in nazi-Duitsland kenmerkte met de omschrijving 'dem Führer entgegenarbeiten', speelt het 'in de richting van de leider werken' (zoals de vertalers van *KL* het noemen) een rol in bijna alle studies van nazi-Duitsland. Ook in *KL* leidt de combinatie van Hitlers in vage bewoordingen gestelde doelen en de wedijver tussen nazikopstukken als Reichsführer SS Heinrich Himmler en Hermann Göring, in 1933 onder meer hoofd van de Geheime Staatspolizei (Gestapo), tot een wedkamp in radicaliteit.

Toch is de geschiedenis van de naziconcentratiekampen volgens Wachsmann niet 'lineair'. Er was niets onvermijdelijks aan de weg die het 'KL-systeem' van kroegkampen naar genocidale moordfabrieken aflegde, schrijft hij zelfs in de epiloog: de concentratiekampen hadden ook een heel andere richting in kunnen gaan. Eind 1934 leken ze zelfs te verdwijnen. De meeste politieke gevangenen waren toen vrijgelaten, de kroegkampen opgedoekt. Zeker na de Nacht van de Lange Messen in 1934, waarin de weerspannige SA door het vermoorden van Ernst Röhm en andere SA-kopstukken werd uitgeschakeld, vond Göring dat de kampen moesten worden gesloten. Het naziregime was nu stabiel, meende hij, onwettige terreur was niet meer nodig.

“Hitler bemoeide zich, om zijn populariteit niet te schaden, nauwelijks met de kampen „

Hitler bemoeide zich nauwelijks met de kampen. Maar als Hitlers fanatiekste en trouwste aanhanger beschouwde Himmler terreur juist als het wezen van het nationaal-socialisme. Kampen waren daarom onmisbaar. Himmler kreeg ten slotte gelijk van Hitler: Görings Gestapo werd onderdeel van zijn SS. Dachau bleef bestaan en werd het begin van een immens SS-imperium, een 'naargeestig doolhof van honderden kampen.' Zo werd in 1938, vijf maanden na de Duitse annexatie van Oostenrijk, Mauthausen geopend, het dodelijke kamp met de beruchte steengroeve.

Toch waren de concentratiekampen in de jaren dertig nog niet de oorden van verschrikking die ze tijdens de Tweede Wereldoorlog zouden worden. Vergeleken met de Sovjet-Unie van Stalin had nazi-Duitsland maar weinig politieke gevangenen. Eind 1937 telden de Duitse kampen 7.746 gevangenen op een bevolking van bijna 80 miljoen. Geweld bleef een vast onderdeel van de terreur en in de jaren 1933-'37 vielen ongeveer 300 doden in de nazikampen.

Ook bij het toenemende geweld in de kampen speelde het '*dem Führer entgegenarbeiten*' een rol. Als Wachsmann de toename van de moorden in de kampen na het begin van de Tweede Wereldoorlog beschrijft, haalt hij Gustav Sorge aan, een bewaker die in het kamp Sachsenhausen, niet ver van Berlijn, regelmatig op eigen initiatief aan het moorden sloeg. 'We geloofden dat we de staat en de leiding hielpen wanneer we gevangenen mishandelden en de dood in dreven', legde Sorge na de oorlog uit. 'Voor zover ze werden gegeven, dienden bevelen om te handelen alleen om lager geplaatste beambten in een bepaalde richting te wijzen, zodat ze vervolgens, op eigen initiatief, zouden trachten te handelen zoals leiding wenste.' Zo ontstond een dodelijke dynamiek, voegt Wachsmann hier aan toe, 'met moorddadige bevelen van bovenaf en plaatselijke initiatieven van onderop die elkaar radicaliseerden en de concentratiekampen in een maalstroom van dood en vernietiging stortten.'

Polen

Ook voor de ontwikkeling van Auschwitz tot het beruchtste kamp van de Holocaust waar ruim één miljoen joden werden vermoord, waren eigen initiatief en het 'in de richting van de leider werken' belangrijk. In het voorjaar van 1940, toen nazi-Duitsland grote delen van West-Europa veroverde, opende Auschwitz in een al geannexeerd deel van Polen als een werkkamp. Het waren vooral Polen en na de Duitse inval in de Sovjet-Unie ook Russen die als gevangenen naar Auschwitz werden gebracht. Als *Untermenschen* en communisten werden ze geacht zich dood te werken.

Het moorden in Auschwitz bleef niet beperkt tot incidenten, maar werd systematisch: zieke gevangenen kregen een dodelijke injectie of werden doodgeschoten. Op eigen initiatief begon kampcommandant Rudolf Höss in september 1941 met de vergassing van Russische

krijgsgevangenen. Experimenten met het vergassen van mensen met koolmonoxide hadden toen eerder al in andere kampen plaatsgevonden. Nieuw was dat Höss niet koos voor koolmonoxide maar voor blauwzuur met de handelsnaam Zyklon B. Dit had als voordeel dat de beulen niet een verbrandingsmotor langdurig moesten laten draaien, maar slechts gaskorrels in een afgesloten ruimte hoefden te werpen. Höss was trots op zijn oplossing. ‘Een grote ontdekking’ noemde hij Zyklon B. Commandanten van andere kampen namen de vergassing met Zyklon B over en vermeden zo de bloedbaden waar sommige SS’ers niet goed tegen bestand waren.

“De eerste concentratiekampen zaten in hotels, sportzalen, jeugdherbergen, en kroegen „

Minder dan een jaar later besloot de nazi-top tot een versnelling van de Holocaust. Ook het besluit tot uitroeiing van de joden werd niet op één dag door een paar nazikopstukken genomen, maar was ‘de culminatie van een dynamisch en moordzuchtig proces, dat werd voortgedreven door steeds radicalere initiatieven, zowel van bovenaf als van onderop’, schrijft Wachsmann. Wegens Höss grootschalige, efficiënte vergassing wees Himmler Auschwitz aan als kamp om joden te vermoorden. Maar anders dan de drie andere vernietigingskampen die toen uit de grond werden gestampt - Sobibor, Treblinka en Belzec - bleef Auschwitz ook een werkkamp. Het chemieconcern IG Farben bouwde er een fabriek voor de productie van kunstrubber en synthetische brandstof die overigens een compleet fiasco werd. De Auschwitzfabriek heeft geen druppel synthetische brandstof geproduceerd.

Paradoxaal genoeg werden de concentratiekampen in de laatste oorlogsjaren behalve voor massamoorden ook steeds belangrijker voor de levering van goedkope arbeidskrachten aan de oorlogsindustrie. Nauwgezet beschrijft Wachsmann hoe Himmlers SS-imperium toen harder groeide dan ooit. ‘Hoe dichter het Derde Rijk bij de nederlaag kwam, hoe monstrueuzer de plannen werden, zowel qua omvang als qua menselijk leed’. ‘Hoofdkampen’ als Buchenwald en Dachau kregen tientallen ‘satellietkampen’ bij fabrieken en bouwplaatsen. In 1943 zaten 315.000 gevangenen in de kampen, begin 1945 waren het meer dan 700.000. Zelfs toen de Geallieerden oprukten in Duitsland, was het leed niet voorbij. In het laatste hoofdstuk van *KL* beschrijft Wachsmann hoe de SS vaak haastig kampen ontruimde en vooral in Oost-Europa uitgemergelde gevangenen liet beginnen aan voettochten naar kampen elders. Veertig procent van de gevangenen - zo’n 300.000 mannen, vrouwen en kinderen, schat Wachsmann - kwamen hierbij om.

Bescheiden

Een geschiedenis van de naziconcentratiekampen noemt Wachsmann *KL* bescheiden in zijn proloog. Wat volgt is een complete en bijna uitputtende geschiedenis van de SS-kampen. Wachsmann behandelt niet alleen de economische en politieke kanten van het systeem van *Konzentrationslager* maar ook de sociologische en psychologische. Hierbij laat hij steeds zien wat de gevolgen van bijvoorbeeld politieke besluiten waren voor het leven in de kampen. Voortdurend citeert hij uit ooggetuigen- en rechtbankverslagen, brieven en herinneringen van gevangenen én bewakers. Soms overtreffen de getuigenissen van de daders die van de slachtoffers in gruwelijkheid. Zo schrijft Wachsmann over Ellrich, een satellietkamp van het ondergrondse fabriekskamp Mittelbau Dora ten zuiden van de Harz, dat dit in het najaar van 1944 veranderde in een hel door het excessieve geweld van een ‘handjevol SS-hardliners die elkaar overtroffen in wreedheid’. *Schutzhaftlagerführer* Otto Brinkmann dwong een gevangene eens de testikels van een lijk af te snijden en ze op te eten, met peper en zout bestrooid. ‘Ik wilde gewoon zien of zoiets mogelijk was’, zei Brinkmann na de oorlog.

Zo is *KL* niet alleen door de alomvat- tendheid maar vooral door de buitengewoon knappe verweving van algemene beschouwingen en persoonlijke getuigenissen een meesterwerk geworden dat lange tijd niet *een* maar *dé* geschiedenis van de naziconcentratiekampen zal blijven.

